

Erik af Pommerns danske kongemagt.

At bestemme omfanget og karakteren af Erik af Pommerns kongemagt er i sig selv en vigtig og interessant opgave, saa sandt som han er en af de mest ejendommelige og gaadefulde skikkelser i Nordens historie. Men spørgsmaalet faar en særlig tillokkelse, fordi det er saa intimt knyttet sammen med hele det store, stadig uafklarede problemkompleks omkring den nordiske union, der antog nye perspektiver ved fornyede analyser af unionsdokumenternes formelle og saglige indhold for en snes aar siden. I 1929 opklarede Gottfrid Carlsson rasurens gaade i unionsbrevet, aaret efter bestemte Lauritz Weibull denne akt som en herskerkontrakt mellem konge og folk, og i 1934 paaviste Erik Lönnroth den bagved liggende konflikt som en forfatningskamp mellem kongemagt og aristokrati — eller efter tidens egen statsretlige terminologi: mellem *regimen regale* og *regimen politicum*, og samtidig gjorde han det klart, at unionsbrevet ikke supplerede kroningsdokumentet, men at de to dokumenter ideologisk repræsenterede to indbyrdes stridende, uforenelige retssystemer¹.

Med de nye resultater havde den gamle nationale problemstilling mistet sin monopolstilling, og en forfatningsmæssig var i stedet traadt i forgrunden. Det betyder atter, at kongemagtens og aristokratiets stilling og deres politiske programmer i de enkelte lande har faaet en særlig betydning for forskningen. For selv om det er rigtigt, at dokumenterne i første række maa tolkes ud fra deres egen form og indhold, er det dog aldeles nødvendigt at sætte dem i sammenhæng med de problemer, der optog tiden selv, ikke mindst her,

Foredrag paa det nordiske historikermøde i Göteborg, aug. 1951.

¹ G. Carlsson i Sv. Hist. tidskr. (1930); L. Weibull i Scandia III (1930); Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen, 1934 især s. 47, 53 f. og 62.

hvor forskernes opfattelser af de uklare formuleringer er saa delte. En løsning, der kan føjes naturligt ind i sammenhængen og naturligt forklare de hændelser og bevægelser, der karakteriserer tiden før og efter, har større sandsynlighed for sig end den, der staar isoleret.

For Sveriges vedkommende har mange kræfter i de sidste aartier været sat ind paa at bestemme den nationale og statsretlige virkelighed, der omgav ikke blot Kalmarmødet 1397, men ogsaa hele den senmiddelalderlige unionskamp siden 1430erne. Føruden G. Carlsson, L. Weibull og Lönnroth kan der nævnes navne som Sv. Tunberg, J. Sandström, S. U. Palme, P. Sjögren og Allan Mohlin¹. For Norges og Danmarks vedkommende har forskningen derimod holdt sig stærkt tilbage. I virkeligheden er Erik af Pommerns kongemagt i Danmark ikke blevet undersøgt nærmere siden Kr. Erslevs smukke monografi i 1901, altsaa slet ikke siden de nye problemstillinger er blevet rejst, idet Erik Arup har gjort meget lidt ud af dette spørgsmaal i sin Danmarkshistorie.

I.

Den vigtigste kilde til forstaaelse af de statsretlige forhold i Danmark under kong Erik af Pommern er de aktstykker, som de danske raader og stormænd udfærdigede i anledning af kongens afsættelse i 1439, og de breve og udfærdigelser, som kong Erik besvarede dem med. De originale akter er ikke bevaret, men de overleverede tekster er ofte blevet paaberaabte i litteraturen, først efter Huitfeldts gamle gengivelse, og siden 1897 efter Anna Hudes udgave af de bevarede samtidige afskrifter og oversættelser paa dansk, platysk og latin². De er derimod aldrig blevet underkastet den

¹ G. Carlsson senere i Sveriges historia till våra dagar III: 1 (1941) og sidst i Medeltidens nordiske unionstanke (1945); Sv. Tunberg i Sveriges riksdag I (1931) og Sv. Hist. tdskr. 1946; J. Sandström i Sv. Hist. tdskr. 1931; Palme, Riksföreståndarvalet 1512 (1949) s. 372 ff. og Scandia XX (1950); Sjögren i Sv. Hist. tdskr. 1946; Allan Mohlin i Sv. Hist. tdskr. 1950.

² Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark udg. ved Anna Hude (1897).

systematisk-kritiske analyse, der er nødvendig, hvis man vil anvende dem paa rette maade.

Stormændenes argumentation for kongens afsættelse er samlet i en lang række konkrete punkter, der ikke her kan behandles i deres helhed; vi maa nøjes med dem, der indgaar i en central statsretlig argumentation eller sammenhæng. Disse klager samler sig især om kongens stædige fastholden af sin fætter paa fædrene side, den pommerske hertug Bugislav, som tronarving og som indehaver af slotslovene (dvs. befalingsretten over slottene) efter kong Eriks død, men da motiveringen skifter, lønner det sig at analysere hver skrivelse for sig.

1. En udateret rapport fra en kongelig sendelse til Skaane før det endelige brud, antagelig fra 1437, udgør ouverturen. Ifølge denne opfordrer de skaanske stormænd kongen til at tage slotsloven tilbage fra hertug Bugislavs haand med den udtrykkelige motivering, at et frit valgkongedømme i alle tre riger er en ufravigelig betingelse for unionens fortsatte bestaaen.

2. I den indbydelse, som danske rigsraader i oktober 1438 sendte hertug Kristoffer af Bayern med tilbud om den danske krone, paaberaaber man sig derimod kongeværdighedens arvekarakter, idet man understreger, at hertug Kristoffer i kraft af sit ægte danske kongeblood var »født til riget«, mens den fremmede hertug Bugislav ingen lovlig adkomst kunde faa, saa længe der fandtes direkte kongætlinge. Derimod træder hensynet til den fortsatte forening med Sverige kun svagt frem, i skrivelsens allersidste punkt.

3. En særlig opmærksomhed maa man selvfølgelig hellige argumentationen i selve opsigelsesbrevet, som 37 danske raader og stormænd den 23. juni 1439 udstedte fra Lübeck¹. Her foreholdes det kong Erik, at han har forbrudt sin ret til tronen, fordi han har handlet imod »Danmarks gamle ret og frihed«, som han ved sit valg og sin kroning havde svoret, at han vilde overholde. I samme sammenhæng anføres det udtrykkeligt, at krænkelser af forfatningen bestaar i, at han

¹ Jfr. Henry Bruun i Dansk Hist. Tdskr. 10. R. II (1932) s. 84 ff.

har overdraget slottene med slotsloven til fremmede herrer og designeret hertug Bugislav til efterfølger imod raadets vilje og dermed sprængt unionen.

4. Endelig er der de 19 klagepunkter, som de utilfredse stormænd et par uger senere (6. juli 1439) lod offentliggøre, bl. a. ved opslag paa kirkedøren i Lübeck. Disse er ganske vist uden argumentation, men det kan ikke have været uden hensigt, at man her har sat kong Eriks sabotering af sin kongegerning (hans selvvalgte exil paa Gotland) i første række og dernæst anført hans krigslyst mod holstenerne og hanseaterne, mens hans overtrædelse af »rigets ret og frihed« ved at designere hertug Bugislav riget og holde slotslovene til hans haand først kommer derefter, og hans forfejlede unionspolitik er trukket endnu mere i baggrunden.

De danske stormænd har altsaa ikke benyttet nogen fast udarbejdet argumentation til retfærdiggørelse af deres brud med kongen. Vi ser, hvorledes klagepunkterne, og navnlig deres formulering og motivering, varierer efter situationen og modtagerens stilling, men dog ikke mere end at vi kan udskille det centrale i deres standpunkt. Kardinalpunktet i konflikten er spørgsmaalet om kongens ret til imod raadets vilje at designere sin fætter Bugislav som efterfølger og sikre hans succession ved at lade slottene holde til hans haand efter sin død. Men ved nærmere analyse fremgaar det ogsaa, at tronfølgespørgsmaalet ikke har været det primære i konflikten, men at dette er underordnet hensynet til unionens fortsættelse, der hævdes at være uforenelig med Bugislavs stilling som tronarving.

Kong Eriks svar til stormændene (dateret 25. juli 1439) er en kategorisk afvisning af klagernes retfærdighed. Han har overalt, hævder han, søgt sine raaders tilslutning til sine regeringshandling, og det er ogsaa med deres billigelse, at Bugislav er indsat som efterfølger og medoptaget i slotsloven. Han har heller ikke i den sidste tid regeret efter andre principper end tidligere. Idet han udtrykker et fast ønske om at faa den beklagelige strid bilagt ved en retslig procedure — den fremgangsmaade, som han altid viste saa stor en for-

kærlighed — foreslaar han at indanke sagen for et nævn af uvildige herrer og fyrster, herremænd og menig almue. For dette vil han procedere sin retfærdige sag og vise, at hans regeringførelse til stadighed har været i overensstemmelse med forfatningen. I en samtidig appel til skaaningerne og en noget senere til fynboerne (dateret 14. sept. 1429) anmoder han om, at de vil bistaa ham i at gennemføre en saadan retslig afgørelse.

II.

En nærmere undersøgelse viser ejendommelige modsætninger mellem de to parter indlæg, ikke blot i opfattelsen af det konkrete sagforhold, men ogsaa i argumentationens opbygning og form. Stormændenes statsretlige holdepunkter, der ganske vist er uden enhver juridisk præcision, fordeles sig i to skarpt adskilte grupper. Dels paaberaaber de sig en ubestemt overleveret forfatning, som kong Erik skal have forpligtet sig overfor, ved sit valg (i 1396) og ved sin kroning (i 1397), og dels henviser de til en række forpligtende aftaler og overenskomster fra de allerseneste aar, begyndende med det store unionsmøde i Kalmar 1436, som de hævder kong Erik har brudt eller undladt at opfylde.

Kong Eriks indlæg udmærker sig ved en besynderlig blanding af maadehold og bidende ironi. Derimod rummer de ingen af hans ellers saa yndede lovцитater og retsmaximer. Her er ingen kategoriske udtalelser om, at »saaledes havde han ikke modtaget riget af Fru Margrethe«, og at han ikke vil nøjes med at være deres »ja-herre«, saaledes som vi kender det fra hans tidligere svar paa svenskernes krav om et frit rigsraadsstyre. Han reserverer sit principielle retsstandpunkt til den foreslaede proces og paaberaaber sig blot, at han er i overensstemmelse med gængs regeringspraksis og har opnaaet raadets sanktion i alle spørgsmaal. Men ligesaa ivrige stormændene var efter at paaberaabe sig Kalmarmødet 1436 og senere aftaler, ligsaa modvillig er kongen til at komme ind paa sene hændelser. Naar det gælder unionspolitikken,

besvarer han konsekvent de anførte vedtagelser fra 1436—38 med at paaberaabe sig aftaler fra 1434—35. Kun paa eet punkt kommer han ind paa de allerseneste begivenheder, nemlig forhandlingerne med de danske raader i Vordingborg og Nykøbing vinteren 1437—38, der blev afgørende for bruddet. I direkte modstrid med stormændenes paastand fastholder han her bestemt, at den omtvistede indsættelse af de pommerske herrer paa de 7 slotte er fuldt lovmæssig; hertug Bugislav har faaet de fynske slotte »efter jeres alles egen vilje«, de andre deres »efter vort raads raad«, og han anfører gang paa gang dokumenter og navngivne raadsmedlemmer, der skal kunne bekræfte rigtigheden af hans opfattelse.

Parterne er altsaa enige om, at striden samler sig om kongens kompetence i forhold til raadets med hensyn til dispositionen over slotslovene, og deres argumentation viser tydeligt, at man bør opfatte Kalmarmødet 1436 som et kritisk vendepunkt.

Spørger man dernæst, hvorledes de modstridende standpunkter forholder sig til gældende statsret og faktiske aftaler, maa man indrømme, at det paa de færreste punkter er muligt at komme til en sikker afgørelse. Kontrolmaterialet er saa spinkelt, at vi oftest maa lade paastand mod paastand. Et stykke paa vej er det dog muligt at komme.

Det eneste konkrete punkt i kongens paastaaede brud paa »Danmarks riges gamle ret og frihed« gaar ud paa, at han har givet udlændinge slotte og len i værge. Dette indebærer, at det er haandfæstningsforfatningen fra det 14. aarhundrede, specielt haandfæstningen af 1320, der paaberaabes som den gældende overleverede forfatning. Men det maa karakteriseres som en aabenbar tilsnigelse at lade denne have gyldighed for kong Erik, der end ikke havde underskrevet nogen haandfæstning. Dertil kommer, at det havde været en fast etableret og stadig tolereret sædvane under Valdemar Atterdag, dronning Margerethe og kong Erik selv, at udenlandsk fødte i kongens tjeneste var blevet indsat som hovedsmænd paa danske slotte. Kravet om, at kongen skulde have raadets samtykke ved bortforlening af slotte, er ikke mindre

uhjemlet. Det er ikke blot aldeles ukendt i alle tidligere haandfæstninger, men man har endog i kong Eriks eget kroningsdokument fra 1397 udtrykkeligt anerkendt kongemagtens myndighed til frit at disponere over rigernes slotte og len. I virkeligheden er de danske stormænds statsretlige doktriner laant fra Sverige, hvor de ogsaa er af ny dato, første gang proklameret under opstanden mod kong Erik.

Paa baggrund af denne svage statsretlige position virker kong Eriks holdning paafaldende moderat. Han afviser paa ingen maade raadernes kompetence til at optræde ved forleningerne, men hævder endog, at alle de paaankede dispositioner er sket med deres vilje og samtykke. De bevarede forleningsbreve indeholder intet om raadets medvirken; det udelukker dog ikke, at raadet kan have været taget med paa raad, men indicerer kun, at dets samtykke ikke har været nogen betingelse for forleningernes retsgyldighed. Det var iøvrigt netop en saadan fremgangsmaade, som danske raader ved en voldgiftskendelse af 18. oktober 1435¹ foreskrev kongen at følge i Sverige, altsaa nok at høre raadets mening, men uden at være forpligtet til at følge den. I alle tilfælde styrker det kongens troværdighed, hvor han hævder at have faaet raadets billigelse, at han i stedet for med fuld ret kunde have afvist dets krav om medvirken eller i hvert fald bestemmelsesret som uberettiget.

Endnu stærkere bestyrkes kongens sanddruhed, naar det gælder det punkt, hvor hans retsgrundlag synes svagest, nemlig designationen af hertug Bugislav som tronarving. Designation strider ganske vist mod rigets gamle karakter af valgrige, men kroningsbrevet forpligter dog rigerne til at følge kong Eriks og dronning Margrethes dispositioner udover deres død. Om rækkevidden af denne uklare bestemmelse kan der tvistes. Derimod staar det dokumentarisk fast, at talrige retsstiftende kongebreve fra tiden mellem 1416 og 1436 — og det gælder breve af vidt forskellig karakter: adelspatenter, lensbreve, privilegier, traktater med fremmede magt-

¹ Sveriges Traktater ed. Rydberg III (1895) s. 155.

ter — udtrykkeligt opfører Bugislav som den, hvem alle kongelige højhedsrettigheder, herunder befalingsretten over slottene, bør overdrages til i tilfælde af kong Eriks død. Det fremgaar ogsaa klart, tydeligst af dronning Filippas livgedingsbrev af 30. juni 1420,¹ at de danske raader havde sanktioneret denne ordning, her som andetsteds endda i den form, at i tilfælde af at Bugislav skulde dø før kong Erik, skulde en anden af Eriks fædrene pommerske slægt, en af dem »som griffen fører«, træde i hans sted, nemlig den, som »mestedelen af disse rigers raad kaarede«.

III.

Det kan saaledes dokumenteres, at den statsret, som de danske stormænd henviser til i 1438—39 paa centrale punkter staar i flagrant modstrid ikke blot med gældende dansk forfatningsret under Erik af Pommern, men ogsaa med gældende og anerkendt regeringspraksis helt frem til 1436.

Omtalen af begivenhederne og aftalerne fra og med 1436 er det vanskeligere at verificere. Det er ikke her stedet at komme nærmere ind paa disse afsnit; det skal blot anføres, at det i hvert fald er evident, at stormændene gentagne gange har vendt fuldstændig op og ned paa kendsgerningerne, mens det heller ikke her er muligt at gribe kongen i direkte falsk fremstilling. Det er dog sandsynligt, at han har fortolket indholdet af det forlig med stormændene, der antagelig blev resultatet af forhandlingerne i Vordingborg og Nykøbing i vinteren 1437—38, paa en maade, der har været aldeles uforenelig med raadets standpunkt.

Det kan uden vanskelighed godtgøres, at det forfatningsprogram, som det danske rigsraad repræsenterede ved kongens afsættelse, var af meget ny dato, og at det havde sit udspring i det dramatiske unionsmøde i Kalmar ved mid-sommer 1436². Hvad der skete her udgør i og for sig ikke noget større problem for forskningen. Mødets historie er

¹ Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 III s. 581 ff.

² Sveriges Traktater III s. 160 ff. Hanserecesse 2. R. I (1876) s. 534 ff.

udmærket oplyst. Vi har bevaret ordlyden af en række af de aktstykker, der blev fremlagt under mødet, og vi kan udfylde mellemrummene med den fortrinlige rapport, som de godt underrettede hanseatiske deltagere udarbejdede. Tilmed er saa forskelligt indstillede historikere som Kr. Erslev, G. Carlsson og Lönnroth paa dette punkt nogenlunde enige i deres fremstillinger¹.

Den dagsorden, der var vedtaget for dette møde, gik ud paa, at medlemmer af det danske raad og udsendinge fra de vendiske stæder skulde bringe stridspunkterne mellem kongen og svenskerne til en endelig afgørelse ved voldgiftsdom. Fra starten stod kong Erik stærkt. I det indledende mæglingsforslag indrømmedes der kongen større myndighed end den han havde opnaaet ved den gunstige aftale med svenskerne i Stockholm efteraaret før, og man finder bl. a. beføjelser, som de danske raader et par aar efter nægtede ham for Danmarks vedkommende, og som de anvendte som motive-ring for deres aktion. Dette mæglingsforslag forkastedes ikke blot af svenskerne, men ogsaa af kong Erik, skønt det paa de fleste punkter stod hans opfattelse nærmest. Hans motivering har aabenbart været den, at to afgørende punkter — Bugislavs arvefølge og den nærmere definition af, hvilke »udenlandske« mænd han maatte sætte som lensmænd paa slottene — blev udskudt til senere afgørelse, om end formuleringen pegede mod en kendelse i kongens favør. — Sagen skulde saa procederes til endelig voldgiftsdom. Af parternes indlæg kan man se, at svenskerne har haft vanskeligt ved at retfærdiggøre deres seneste opstand. Kongen synes altsaa stadig at have staaet stærkt, juridisk som politisk.

Inden sagen blev optaget til doms, indtraadte der imidlertid en fuldstændig omvæltning i den politiske konstellation. Gennem en dygtig og energisk agitation var det lykkedes de svenske stormænd at overbevise først danskerne og dernæst hanseaterne om fordelene ved en union efter deres program

¹ Erslev, Erik af Pommern s. 362 ff.; Carlsson i Sveriges historia III: 1 s. 354 ff.; Lönnroth, Kalmarunionen och Sverige s. 158 ff.

og at faa dem til at svigte kongens sag. Kong Erik protesterede voldsomt. Det vilde bringe ham evig skam, mente han, om han gik med til, at danske, norske og tyske mænd skulde anses for udlændinge og uddrives fra Sverige; »paa den vis havde han ikke modtaget riget af Fru Margrethe, salig ihukommelse«. Men overfor danskernes og hanseaternes fornyede forestillinger maatte han give efter for den samlede koalition, om end modstræbende. Han maatte gaa med til at spille sin rolle ved den kendte forsoningsceremoni, som de hanseatiske rapportører har givet saa levende et billede af. Knæfaldende bønfaaldt svenskerne kongen om at tage dem til naade igen, men kongen kunde først faa dem til at rejse sig igen, da han selv faldt paa knæ og trak dem med sig op. Endnu tydeligere udtrykkes den nye situation paa et foregaaende møde, hvor kongen ikke selv var til stede. Her takkede talsmanden for det svenske rigsraad de danske raader og hanseaterne for deres hjælp til denne udsoning, og formanede raaderne til at staa evig sammen som brødre i deres gensidige forpligtelse til at hjælpe hverandre med at bevare de opnaaede rettigheder. Straks efter stod den lybske borgmester op og anholdt paa hanseaternes vegne om at blive betragtet som deres søstre til deres privilegiers bedre opretholdelse, og paa danskernes vegne bekræftede Erik Krummedige sandheden i denne tale og lovede, at den »skulde holdes fuldt og helt«.

Det retslige resultat af Kalmarmødet var et forlig mellem kong Erik og de svenske stormænd paa basis af det svenske standpunkt. Derudover havde de danske og svenske stormænd forenet sig om principperne for en ny nordisk union, paa grundlag af bestemmelserne i unionsbrevet af 1397 udbygget med det svenske aristokratis nye frihedskrav, der havde taget form under opstanden. Foreløbig var det kun et program. Men trods kong Eriks konsekvente sabotage bar det frugt to aar senere, i den svensk-danske unionsakt i Kalmar 1438, hvis ubønhørlige konsekvens blev kong Eriks afsættelse, ogsaa i Danmark.

Set fra et dansk synspunkt var det, der skete i Kalmar 1436 udelukkende af politisk karakter. Mødets beslutninger

ændrede intetsomhelst i Danmarks forfatningsmæssige status. Men de danske raader havde gjort sig til garantier for at kongen vilde gennemføre forliget. De havde altsaa paataget sig traktatmæssige forpligtelser, som de ikke havde statsretlig kompetence til at gennemføre mod kongens vilje, med mindre de var i besiddelse af en højere suverænitet end han. Det blev de danske raaders store dilemma i de kommende aar. Hvis de vilde gennemføre den union, som de havde bundet sig til, maatte de til de nødvendige magtmidler føje saadanne højhedsrettigheder, at de kunde retfærdiggøre deres politik.

IV.

Det bliver da nødvendigt at se lidt nærmere paa forholdet mellem kongen og hans danske raader i tiden omkring Kalmar.

I de foregaaende aar havde de danske stormænd staaet ved kongens side i forhandlingerne med de utilfredse svenskere. Det var ikke underligt, eftersom de svenske klager ikke mindst var rettet mod de danske lensmænd i Sverige, og kongen stadig kunde spille paa fortsat at ville støtte den danske højadels interesser i Sverige. Stormændene har dog nok staaet mindre afvisende overfor moderate svenske frihedskrav, eftersom de stadig blev godtaget som mæglere. Paa den anden side var samarbejdet mellem kongen og de danske raader ikke uden mislyde. Det var raaderne, der i 1435 havde gennemtrunnet freden med Holsten og hanseaterne i Vordingborg, ganske vist med kongens billigelse, men dog mod hans ønske, og saaledes at de i et særligt dokument havde maattet fritage ham for ansvaret¹. Det har sikkert ogsaa haft bund i virkeligheden, naar raaderne i deres henstillinger til kongen i Kalmar hævdede, at de i København før afrejsen havde formanet ham til at ændre sit styresæt ogsaa i Danmark og Norge. Alligevel havde kongen indtil da kunnet nære fuld tillid til, at de i forhandlingerne med Sverige vilde være ham til vilje.

¹ Danske Magazin 5. R. IV s. 362.

Hvad der skete i Kalmar var da, at raaderne erstattede deres traditionelle koalition med kongen med en fast forbindelse med den aristokratiske svenske modstandsbevægelse, idet de vurderede de unionelle interesser i Sverige som kongens hjælpere ringere end de konstitutionelle fordele, de kunde opnaa ved at tiltvinge sig den samme magtstilling hjemme, som svenskerne krævede i deres land.

En saa gennemgribende politisk kovending maatte dog føre med sig, at deres konstitutionelle stilling overfor kongen ikke kunde forblive den samme efter Kalmar som før. Den ændrede holdning overfor de svenske kollegers frihedskrav afspejler naturligt et tilsvarende skred i opfattelsen af deres egen stilling, hvad der bestyrkes af den svenske tale om, at de skulde staa sammen som brødre i fælles forsvar af de hævdede rettigheder. Den giver sig ogsaa udtryk i, at raadet nu begynder at føre en selvstændig politik uden hensyn til kongen, mens man fra hele den forudgaaende lange periode ikke kender noget dokument, hvor det i eget navn har optraadt forbindende paa rigets vegne. Man kan indvende, at det var forholdene, der nu tvang dem dertil, mens det ikke forud havde været nødvendigt, og at denne ændring ikke behøvede at influere paa det forfatningsmæssige grundlag. Det er maaske rigtigt. Men dertil kommer en lille og formel, men ganske afgørende ændring i raadets titel. Forud var de danske raader oftest og vist undtagelsesløst i officiel omtale, hvor de ikke modstilledes norske og svenske raader, blevet kaldt *kongens* raader eller raad. Men efter Kalmar konstituerer de sig straks med betegnelsen: *Danmarks riges raad*. Denne ombytning er ikke tilfældig og intetsigende. Gennem hele det 14. aarhundrede fungerer i Danmark denne vekslen mellem kongens raad og rigets raad som et fintmærkende barometer for raadets magt i forhold til kongens¹. Det at være kongens raad indeholder ingen selvstændige beføjelser over riget eller myndighed over kongen, men kun hvad ordet i sig selv rummer: retten — og pligten til at raade kongen,

¹ Jfr. Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati* (1945) s. 100 og 224.

heri indbefattet, hvad der saa fint og rigtigt er formuleret i den svenske landslovs raadsed: »at styrke kongen til rigets ret, at han maa holde de eder, som han har svoret riget og folket ham«¹. Raaderne maa altsaa nok gøre deres indflydelse gældende, men heller ikke mere. Derimod sætter det konstituerede rigsraad forpligtelsen overfor riget op over hensynet til kongen, saaledes som det ogsaa udtrykkes i det svenske korporative rigsraads ed fra en noget senere tid, der nylig er fremdraget af Palme².

Det er som et saadant konstitueret rigsraad, at de danske stormænd skrider til handling overfor kong Erik, idet de foruden at paaberaabe sig de gamle ugyldige haandfæstninger ogsaa gør de samme konstitutionelle rettigheder gældende som deres svenske fæller hævdede, og de gør det endda med formuleringer, der afslører direkte forbindelse med de svenske klager, undertiden endog med formelige verbaloverensstemmelser. Spørgsmaalet er nu, om disse konstitutionelle principper har indtaget en mere lovhjemlet plads i den danske forfatningsret end de gamle haandfæstninger. Det kan straks kategorisk afvises, at de er kommet ind ved vedtagelser i Kalmar eller andetsteds senere. Hvis de har været gældende ret, maa den danske forfatning derfor have været vid nok til at rumme et kongeligt raad afvekslende med et rigsraad. Teoretisk er det ikke aldeles udelukket, og faktisk maatte de i saa fald indeholdes i bestemmelserne i unionsbrevet af 1397.

V.

Hermed er vi da naaet det fundamentale og stadig diskuterede problem, om unionsbrevet har skabt lovlig gældende ret i Norden, specielt i Danmark. Weibull og Lönnroth har besvaret spørgsmaalet benægtende. Weibull med den begrundelse, at det er et koncept uden retsstiftende karakter; hertil kommer Lönnroths paastand, at det repræsenterer en statsopfattelse, der strider mod den, der indeholdes i det

¹ Fr. Lagerroth, Den svenska landslagens författning (1947) s. 183.

² S. U. Palme, Riksföreståndarvalet 1512 s. 203 ff.

utvivlsomt gældende kroningsdokument fra samme møde. Gottfrid Carlsson har derimod hævdet, at det var et koncept, der ved ratifikationsbestemmelsen og beseglingen forvandlede til et vidnesbyrd om en virkelig aftale, og han mener at kunne bevise dets faktiske retsgyldighed gennem udtalelser fra den nærmeste eftertid.

Spørgsmaalet er paany blevet aktuelt ved Allan Mohlins afhandling i (Svensk) Historisk Tidskrift 1950. Mohlin forsøger her at dokumentere, at unionsbrevet ikke blot har haft retsgyldighed, men at det ogsaa er blevet omskrevet i formfuldendte pergamentsudfærdigelser, saaledes som det bebudes i det bevarede papirbrev. De er blot senere gaaet tabt igen allesammen. Hans bevisførelse bestaar i en udbygning af Carlssons undersøgelser over brevets senere historie. Næsten alle de anførte vidnesbyrd om unionsbrevets gyldighed stammer imidlertid fra den fornyede unionsdiskussion i aarene 1435—41. Men for den tid eksisterer der ikke noget problem, for alle forskere er enige om, at svenske stormænd siden Halmstadmødet 1435, og danske raader siden Kalmarmødet 1436 har opereret med, at det var det lovlige grundlag for unionen. Spørgsmaalet er blot, om det har været med rette eller urette. Mohlin argumenterer for rigtigheden af denne paastand med, at der var folk til stede, der ogsaa havde været med ved det gamle møde og derfor kendte sandheden, og at det vilde være farligt — og derfor usandsynligt, at man vilde bygge statsret paa et falsk grundlag og fordrejelse af sandheden. Men dette ræsonnement er uden enhver beviskraft, saa sandt som det til alle tider har været fornem statsmandskunst at grunde ny statsret ved haardhændet »fortolkning« af den gamle. I denne forbindelse skal det blot anføres, at kun 2—3 aar senere gennemførte de danske stormænd meget vigtige ændringer i den danske forfatning ved et endog særdeles kluntet stykke konstruktionsarbejde.

Mohlins omhyggelige analyse af den varierede anvendelse af flertalsformen »bebindelsesbreffuen« overfor entalsformen »bebindelsesbreffuet«, der skal tjene til bevis for, at de bebudede pergamentsudfærdigelser af unionsbrevet 1397 har

været udstedt, kan heller ikke bære saa omfattende konklusioner, men er et pragtfuldt stykke hyperhermeneutik. Pluralformen kan have mange forklaringer. Den kan være en reminiscens af det latinske »*litterae*«, og andre unionsbreve, fx. kroningsdokumentet, kan være medindbefattet. I hvert fald vilde det være en meget speciel og unaturlig sprogbrug at anvende pluralform for ligelydende udfærdigelser af samme dokument, naar der tænkes paa retsindholdet, mens en pluralform derimod er det naturlige udtryk, naar man vil omfatte et samlet, ikke skarpt defineret retsgrundlag i sin helhed. Det er da ogsaa karakteristisk, at ved den eneste mere præcise omtale, nemlig henvisningen til »badhen sambindelse breffwen«, som man ikke vil krænke ved mødet i Stockholm 1439 ved ensidigt at vælge en national svensk konge, omfatter det enkelte brev ikke det tilfældige eksemplar af en udfærdigelse, men selve aktindholdet, nemlig henholdsvis den gamle union af 1397 og den nye af 1438.

Tilbage at omtale er kun kong Eriks brev til Norge i 1415, hvor der staar, at »rigerne Norge, Danmark og Sverige er saaledes forenede med hverandre, og af de ledende mænd i disse riger saa fuldstændigt stadfæstet og samtykket, at det ene rige skal hjælpe og bistaa det andet til opretholdelse af freden«. Her er der nok indholdslighed med unionsbrevet af 1397 og kun med dette; men da der ikke findes nogen verbaloverensstemmelse, og da kravet er saa alment, beviser det ikke noget som helst. Den gensidige hjælp maatte være det naturlige grundlag for enhver union, og den indgaar ogsaa i det 14. aarhundredes tidligere unionsaftaler siden 1319. Og den maa i hvert fald høre ind under de forpligtelser, som de nordiske stormænd i fællesskab sikrede kong Erik i kroningsdokumentet 1397, hvor de tildeler ham »al den værdighed og de rettigheder, som en kronet konge af alder burde have«.

Det kan maaske være vanskeligt at forklare, hvorfor den danske kansler i 1425 lod papirbrevet vidimere paa Oslo-kannikken Toke Nilssons anmodning, naar det ikke havde gyldighed; men det bliver endnu vanskeligere at forstaa denne vidimering, hvis der eksisterede lovformeligt udfærdigede

originaler ved siden af, for slet ikke at tale om de krumspring, der maa gøres for at gøre det forstaaeligt, at det er disse to, papirkoncepten og vidissen af den, der er bevaret, mens de retsstiftende originaler alle er forsvundet uden at efterlade sig spor.

En kritisk granskning giver altsaa ikke noget positivt holdepunkt for, at unionsbrevet har været i kraft eller er blevet paaberaabt som retsgrundlag i tiden frem til 1435, og fra tiden derefter kan vi ikke tillægge de svensk-danske raaders gentagne paastand større sandhedsværdi end Erik af Pommerns udtrykkelige benægtelse, navnlig da det er notorisk, at de danske raader ikke veg tilbage for at konstruere et falsk forfatningsgrundlag. Men vi behøver ikke at indskrænke os til dette *e silentio*-bevis for, at unionsbrevet ikke har skabt gyldig ret. Selv om man maaske ikke vil gaa med til, at der er en absolut uforenelig modsætning mellem det statsretlige indhold i unionsbrevet og kroningsdokumentet¹, er forskellen dog saa stor, at det ikke er tænkeligt at samme forsamling har vedtaget en saa afvigende udbygning af unionsgrundlaget. Der skulde da være sket en politisk omvæltning af samme karakter som i 1436. Men en saadan er ikke omtalt i nogen kilde, og den er ganske uforenelig med den stærke position kongemagten indtog umiddelbart før og efter Kalmarmødet 1397. Den faktiske magtbalance mellem kongemagt og aristokrati i disse aar harmonerer smukt med kroningsdokumentets bestemmelser, men gaar daarligt sammen med unionsbrevet. Og ikke nok med det. Helt frem til den svenske opstand var regeringsformen saa forskellig fra unionsbrevets principper, at selv Gottfrid Carlsson maa indrømme, at dronning Margrethe regerede afvigende fra det og kong Erik direkte i strid med det². Derimod er der den smukkeste overensstemmelse

¹ Saaledes Sandström i Sv. Hist. Tidskr. 1931 s. 64. Lönnroth mener ikke, at modsætningen mellem dem er »juridisk oförenlig« (Sverige och Kalmarmarunionen s. 51; jfr. Sv. Hist. Tidskr. 1950 s. 386). Se ogsaa min Kongemagt og Aristokrati s. 234 f.

² Sveriges historia III: 1 s. 120 ff. og 209 ff.; Medeltidens nordiska unions-tanke s. 87 og 92 ff.

mellem den efterfølgende styreform og kroningsdokumentets statsretslige program, og det gælder ikke mindst de to nærmere udformede punkter, nemlig kongens frie forleningsret og tilsagnet om en vis designationsret, der uden paaviselig opposition forenedes og tillempedes i udformningen af de nye regler om besiddelsen af slotslovene.

Kroningsdokumentet af 1397 dannede altsaa ubestridt grundlaget for kong Eriks danske kongemagt frem til 1436, om end ikke i nogen særlig autokratisk tillempning. Kong Erik gav ofte rent faktisk sine raader stor indflydelse, og han følte altid foruden ansvaret overfor Gud en særlig forpligtelse overfor sit folk, som han ofte paaberaabte sig. Først i Kalmar 1436 gik de danske raader i direkte modstrid med den gældende forfatning ind for unionsbrevets reviderede program, hvad der førte til bruddet med kongen og til hans afsættelse.

Denne gennemgang giver anledning til en konklusion af mere principiel karakter. Vi har set, hvorledes konflikten mellem kong Erik og hans danske raad dybest set drejede sig om et unionelt spørgsmaal, men at striden førtes til ende paa et rent konstitutionelt grundlag. Jeg er ikke i tvivl om, at vi her rører ved et metodisk spørgsmaal af mere generel art. En historisk proces kan have og har ofte ganske andre drivende kræfter end dem, der kommer til orde i motiverne og i aktterne. Det er stadig et aabent spørgsmaal, hvor stor betydning dette synspunkt kan have for den nordiske unionspolitik i sin helhed.

Aksel E. Christensen.
